

ночас О.В.Михайлюк значно більше уваги, ніж його попередники, приділив дослідженню змін у психології й поведінці українських селян впродовж Першої світової та громадянської воєн, а також революцій. Так, автор припустив, що масштабні революційні події «не так вже й сильно зачепили селянство і позначилися на життєустрої села», а «страждання, що випали на долю селянства, не призвели до того ступеня розкладання, котре характеризувало стан інших соціальних груп». Революційні потрясіння не зруйнували традиційного характеру спільноти селян, а навіть посилили його (с. 311).

Враховуючи складність проблеми дослідження та її беззаперечну новизну, зрозуміло, що окремі положення і висновки, представлені в праці, мають дискусійний, polemічний характер. Це зумовлено тим, що автор намагався сформулювати нове бачення проблеми, вибудувати власну пояснювальну модель до неї.

Не маємо сумнівів у тому, що монографія О.В.Михайлюка викличе інтерес не лише в фахівців-істориків, соціологів, культурологів, а й зацікавить широкий читацький загал.

О.П.Ресит (Київ)

Федотова О.О.

Політична цензура друкованих видань в УСРР–УРСР (1917–1990 рр.): Монографія. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 352 с.

На сучасному етапі як нагальне питання постає збереження національних культурних цінностей. Однією зі складових духовної скарбниці народу можна вважати твори друку. Саме вони, як свідки історичного досвіду, відбивають рівень інтелектуальних надбань.

Слід зазначити, що в ході виникнення перших у світовій цивілізації книг паралельно з'явилася й практика стосовно їх обмеження. З погляду на це рецензована праця є надзвичайно важливою, оскільки дозволяє досягнути масштаби та наслідки цензурування друкованих видань в УСРР–УРСР протягом 1917–1990 рр., а також з'ясувати реальні масштаби втрат у національній культурній спадщині.

Під час оцінки наукового доробку авторки слід враховувати те, що в Україні означена проблематика із цілком зрозумілих причин не досліджувалася аж до 1991 р. Лише після падіння СРСР та відкриття архівів вітчизняні вчені, нарешті, отримали можливість побачити на власні очі деякі матеріали, заховані за радянської доби за грифами секретності. Втім, на сучасному етапі значна частина джерел також знаходиться на таємному режимі зберігання.

Монографія О.Федотової – перше в українській історіографії комплексне системне дослідження як з історії цензури взагалі, так і творів друку зокрема. Поодинокі розвідки, котрими досі були репрезентовані певні аспекти проблеми, не в змозі відтворити реконструктивної картини цензурних заборон. Тому до сьогодні не вивченими залишаються практично всі сюжетні лінії означеного питання.

Величезний інтерес становить виявлення видів, форм та методів цензури друкованих видань, а також розгляд уміщеної в них інформації як об'єкта контролю. Поставлені завдання реалізуються авторкою у процесі висвітлення основних напрямів роботи органів цензури по нагляді за бібліотечною й книготоргівельною сферою, ввезенням зарубіжної літератури з-за кордону, збереженням державної таємниці в пресі. Цілком новим є показ таких аспектів діяльності Головліту УРСР, як контроль букіністики, пошук трофейних видань у повоєнну добу, нагляд за музейними фондами тощо.

Структура книги обумовлена специфікою дослідження, а також відбиває міждисциплінарний підхід до вирішення історичних завдань. Монографія побудована за проблемно-хронологічним принципом. Книга складається з п'яти розділів. Загальний обсяг її становить 450 сторінок.

Особливістю праці стала багатоаспектність структури історіографічного матеріалу.

Для роботи авторкою залучено чималу джерельну базу, про що свідчить список опрацьованої літератури (становить 631 позицію), серед котрої близько 180 – соціально нові для джерелознавства архівні матеріали.

Використавши документи чотирьох архівних установ України (Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Наукового архіву Книжкової палати України ім. І. Федорова, а також Архіву Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського), дослідниця на основі опрацювання партійних, державних, цензурних і громадських джерел змогла відтворити цілісну картину діяльності цензорських установ з обмеження духовних надбань українського народу.

Безперечною заслугою О. Федотової є новизна введення в науковий обіг ряду спеціальних цензурних матеріалів (перелікових списків; цензорських викреслень попереднього та наступного контролю; списків (анотованих і глухих) творів, що підлягали вилученню із широкого користування або знищенню; друкованих й інших видів видань після фрагментарних правок; довідок – висновків цензорів або залучених рецензентів з обґрунтуванням ідеологічної неблагонадійності «небажаної літератури»; цензорських вказівок (поточних та оперативних) тощо.

Виконання праці було б неможливим без застосування великої групи опублікованих документів, як вітчизняних, так і зарубіжних. Тому залучену для дослідження джерельну базу цілком слушно можна вважати репрезентативною.

Розкрити обрану тему авторці допомогло також творчо обґрунтоване застосування системи методів: 1) загальнонаукових: типологізації та класифікації (під час характеристики джерел); ретроспективного (для виявлення сутності цензури на різних етапах її еволюції); проблемно-хронологічного (у ході розробки структури монографії); моделювання (з метою створення моделі відповідної системи); термінологічного (в процесі уточнення ряду дефініцій); порівняльного (для виокремлення особливостей царської й радянської систем); аналітичного (для виявлення причин і наслідків діяльності цензури друкованих видань протягом радянської доби); 2) синтетичних (для вивчення політичної цензури як ієрархічного явища); 3) спеціальних: аналізу, синтезу, індукції; дедукції; 4) загальноісторичних, котрі дозволили здійснити всебічний науковий аналіз проблеми: генетичного, типологічного та порівняльного.

Як доведено О. Федотовою, найбільш плідними з точки зору аналізу політичної цензури творів друку є синтетичні методи дослідження, зокрема системний підхід, що дозволяє більш глибоко вивчити проблему на міждисциплінарному рівні.

На наш погляд, важливим результатом праці можна вважати загальну реконструкцію моделі системи радянської цензури, оскільки вона може бути впроваджена з метою здійснення комплексних наукових розробок та порівняльних досліджень у цілому ряді суміжних галузей знання.

Монографія сприймається як цілісне поетапне дослідження цензури слова з найдавніших часів до моменту скасування інститутів політичного контролю 1990 р., а також фактично містить огляд практики обмеження творів друку за роки незалежності України.

Зазначимо, що на сучасному етапі вельми актуальним залишається питання розуміння складного явища політичної цензури. Річ у тім, що досить часто із засобів масової інформації та від авторитетних учених доводиться чути, що на сьогодні в Україні цензури не існує. Таке твердження викликає сумніви. З цього приводу поява книги О.Федотової є вельми важливою й своєчасною, оскільки дозволяє по-новому подивитися на згадану проблему. Можна констатувати, що основна робоча гіпотеза авторки базується на розумінні цензури як надзвичайно складного соціально-культурного явища, котре існує з давніх часів і тому не обмежується діяльністю, власне, спеціальних установ. На підтвердження цієї тези досить слушно наведені приклади обмеження друкованого слова у світовій та вітчизняній практиці.

Отже, на нашу думку, дослідниці вдалося спростувати традиційний погляд на цензуру (що, власне, простежено на фактичному матеріалі обмеження друкованої про-

дукції), як результат діяльності відповідних установ. Цілком переконливо наголошено на тому, що вона як соціально-культурне явище окреслюється набагато ширшими проявами (наприклад, письменницька самоцензура за радянських часів).

Авторкою доведено, що ліквідація у січні 1990 р. Головліту УРСР не стала фіналом існування політичної цензури, котра набула принципово нових форм і методів реалізації, про що переконливо свідчить стан її розвитку в Україні на сучасному етапі.

Не менш важливим творчим здобутком стало уточнення цілого ряду термінологічних понять – таких, як предмет, об'єкт цензури, політичний режим суспільства тощо.

Треба наголосити на тому, що дослідницею на базі використання здобутків не тільки української, а й зарубіжної історіографії розроблено і запропоновано періодизацію історії комуністичної цензури в Україні. Вона ґрунтується на основній функції її як складової частини радянської держави. Достатньо чітко визначено рубіжні віхи еволюції цензури творів друку у контексті історії союзних та республіканських органів контролю. О.Федотовою виділено такі історичні періоди еволюції радянської цензури (з урахуванням регіональної хронології): 1) з 1917 р. по 1930 р. (становлення); 2) з 1930 р. по 1953 р. (удосконалення); 3) з 1953 р. по 1984 р. (спроби пристосування до «лібералізації» й «стагнації» суспільства); 4) з 1985 р. по 1990 р. (мімікрія до «перебудови» і занепад). Згадану періодизацію покладено в основу дослідження.

Відаючи належне значущості виконаної праці та позитивно оцінюючи її у цілому, вважаємо за потрібне висловити деякі зауваження. Так, наповнення другого розділу виходить за межі заявленої хронології, оскільки фактично містить приклади обмеження рукописного й друкованого слова в контексті становлення і розвитку духовної та світської цензури, починаючи з давнини. Можливо, такий відхід пояснюється завданням аргументовано довести робочу гіпотезу. Однак, на наш погляд, тоді доцільніше було б розширити фактаж цензурних заборон на вітчизняному ґрунті.

Слід вказати і на деякий тематичний повтор тексту. Так, наприклад, матеріал, розташований наприкінці параграфа 2.2. стосовно виникнення радянської цензури творів друку протягом 1917 – 1922 рр., дещо збігається за змістом із відомостями на початку параграфа 3.1, безпосередньо присвяченого висвітленню цензурного контролю даного періоду.

Певним недоліком можна вважати описову форму викладу матеріалу у параграфі, в котрому йдеться про контроль друкованої продукції за часів перебудови, де хотілося б бачити більш глибокий аналіз специфіки діяльності органів радянської цензури на завершальному етапі їх існування.

Висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої монографії, що, безсумнівно, є науковим дослідженням, виконаним на високому фаховому рівні. На появу такої праці (за спектром поставлених у ній проблем) давно вже чекали науковці й професійні історики.

Книга зацікавить також спеціалістів суміжних галузей знання, викладачів та студентів гуманітарних навчальних закладів і усіх, кому не байдужа історія України.

О.О.Рафальський (Київ)